

Межуев В. М. Культура как философская проблема // Вопросы философии. – 1982. – № 10.

Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента (Management): пер. с англ. – Москва : Дело, 1997.

Моль А. Социодинамика культуры : [пер. с фр.]. – Москва : Прогресс, 1973.

Covey S. R. The 7 Habits of Highly Tffective People. A. Fireside Book, 1990.

Hellgiegel D., Slocum J. W. Jr., Woodman R. W. Organizational Behavior. 7th ed. West Publishing Company, 1995.

Hersey P., Blanchard K. Management of Organizationai Behavior: Utilizing Human Resources, 6th ed. – Prentice Hall, Inc., 1993.

V. Filipov. Development management culture of modern executives.

The article discusses the problem of managerial culture that is at the heart of scientific interests of specialists of different branches of scientific branches. «Management culture» is defined as an important part of the general culture of personality of a specialist that is a complex integrated system of his professional competence.

Keywords: *management, management culture, the culture, the head of the Organization, cultural potential, culture personality of the Chief Executive; culture management process; culture conditions.*

УДК 159.9.019.4– 029.5

А. В. Зінченко

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДАПТАЦІЇ У КОНТЕКСТІ РІЗНИХ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ

У статті розглядається проблема адаптації з точки зору різних концепцій психології. Поняття адаптації розкрито на різних рівнях: біологічному, соціальному, індивідуальному. Визначені причини утворення адаптаційної поведінки та фактори, які впливають на її ефективність. Акцентується увага на питанні соціальної адаптації, оскільки саме вона найбільше страждає під дією епілептичного процесу. Адаптація розглядається як стан гармонії, оптимальної взаємодії між людиною та зовнішнім середовищем і порушення рівноваги в цій системі спричинює появу неконструктивних поведінкових реакцій.

Ключові слова: *адаптація, соціальна адаптація особистості, концепції адаптації: психоаналітична, необіхевіористична, інтеракціоністська, гуманістична, гомеостатична модель адаптації.*

В останні роки у світі спостерігається збільшення кількості людей з психічними розладами, серед яких особливе місце займає епілепсія. Ускладнення соціальної адаптації хворих на епілепсію відбувається за рахунок низького рівня поінформованості про хворобу, дефіциту загальнодоступної інформації про дану патологію та сучасні підходи щодо її лікування. У відповідності до особливостей перебігу хвороби для людей з епілепсією великого значення набувають питання психологічної та соціальної адаптації, реабілітації, навчання, вибору професії, працевлаштування, створення власної сім'ї та збереження позитивних родинних стосунків (О.І. Болдирєв [Болдирєв, 1986], О.Б. Рейнгардт [Рейнгардт, 2002], А.О. Хабібова [Хабібова, 1998], С.М. Харчук [Харчук, 2002], Я.В. Щеглова [Щеглова, 2002]). Таким чином, медична проблема хворих на епілепсію набуває соціального змісту. Тим більше, що сучасні досягнення у лікуванні епілепсії та науково-технічний прогрес значно збільшили коло професій та видів занять, які можуть опанувати люди з таким діагнозом та успішно адаптуватися у соціальному просторі. Саме тому своєчасними й актуальними в таких умовах є наукові розробки щодо пошуків шляхів та засобів поліпшення соціально-психологічної адаптації людей, що страждають на психічні захворювання.

Метою даної статті є аналіз та визначення основних напрямків становлення наукової думки стосовно процесу психологічної адаптації на всіх її рівнях – біологічному, особистісному, соціальному.

Однією з найбільш розроблених теорій адаптації людини сьогодні вважається *психоаналітична теорія*, в межах якої створено широкий термінологічний апарат, описано психологічні процеси та механізми адаптаційного процесу. Проблеми адаптації, її захисні механізми та процеси обговорюються в багатьох працях З. Фрейда [Фрейд, 1997, 2006] та А. Фрейд [Фрейд, 1993], але найсуттєвіші питання психоаналітичної концепції адаптації розроблені німецьким психоаналітиком Г. Гартманном [Hartmann, 1958]. На відміну від З. Фрейда, Г. Гартманн «в адаптації виділяє не тільки процеси, пов'язані з конфліктними ситуаціями, але й ті, що входять у вільну від конфліктів сферу Я особистості» [Hartmann, 1958, р. 10]. Науковець визнає, що безліч проблем, пов'язаних зі становленням характеру, таланту, інтересів Я, вибором методів захисту в певних ситуаціях не можуть бути вирішені лише в термінах інстинктів і конфліктів. Згідно з

Г. Гартманном, якщо певний інтелектуальний процес грає захисну роль (наприклад, інтелектуалізація, яка, за А. Фрейд, у підлітковому віці виступає захисним механізмом проти власних інстинктивних ваблень особи), то це не означає, що ця функція вичерпує його визначення. Цей процес може бути направлений на зовнішню реальність, сприяючи адаптації особистості [Hartmann, 1958].

Г. Гартманн, як і інші психоаналітики, проводить відмінність між адаптацією як процесом, і адаптованістю як результатом цього процесу [Hartmann, 1958], вважаючи добре адаптованою людиною ту, у якої не порушені продуктивність, здатність насолоджуватися життям і психічна рівновага. Таким чином, Г. Гартманн вважає «процес адаптації людини багатосаровим, в основі якого лежить концепція здоров'я людини» [Hartmann, 1958, р. 32]. Крім того, під впливом еволюційної біології Г. Гартманн вважає, що людина володіє преформованими засобами адаптації, які розвиваються, дозрівають і використовуються в процесах адаптації за регуляції з боку Я.

Починаючи саме з праць Г. Гартманна, у психоаналізі великого значення набули питання соціальної адаптації особистості. Науковець зазначає, що з дня народження людина адаптується до того соціального середовища, яке є результатом активності попередніх поколінь. При цьому кожна особа не тільки бере участь у житті суспільства, але й активно створює умови, до яких повинна адаптуватися [Hartmann, 1958].

Психоаналітична теорія адаптації хоча й спирається на трикомпонентну структуру особистості З. Фрейда (*Воно, Его, Супер-Его*) [Фрейд, 2006] і перебільшено носить характер біологізаторського пояснення багатьох феноменів адаптації, залишається неоціненною в описі психологічних механізмів захисту, що беруть участь у процесах адаптації та становленні адаптивності, як для психології в цілому, так і для нашої роботи.

У зарубіжній психології значного розповсюдження одержали ідеї *необіхевіористичної концепції адаптації*, викладені в працях Г. Айзенка, У. Арнольда, Р. Мейлі та інших [Eysenck, 1972, р. 25]. Згідно з цим підходом, адаптація визначається і як стан гармонії, коли потреби індивіда, з одного боку, і вимоги середовища, з іншого, повністю задоволені, і як процес, за допомогою якого цей стан досягається.

Соціальну адаптацію біхевіористи розуміють як процес (або стан, що досягається як результат цього процесу) фізичних, соціально-економічних

або організаційних змін у специфічно-груповій поведінці, соціальних стосунках або в культурі. Термін «соціальна адаптація» використовується також для позначення процесу, за допомогою якого індивід або група досягають стану соціальної рівноваги за відсутності переживання конфлікту з середовищем. У функціональному відношенні значення та мета такого процесу залежать від перспектив поліпшення здатності виживання груп чи індивідів, або від способу досягнення значущої мети. Проте, це визначення більшою мірою стосується адаптації групи, а не індивіда.

Інтераціоналістська концепція адаптації розкрита, зокрема, в працях Л. Філіпса [Philips, 1968], який усі різновиди адаптації пояснює як внутрішньопсихічними, так і середовищними чинниками. Ефективність адаптації особистості, згідно з інтераціоналістами, досягається шляхом задоволення особи мінімальним вимогам і очікуванням суспільства. Цього можна досягти двома типами відповідей на дію середовища: а) ухваленням і ефективною відповіддю на ті соціальні очікування, з якими кожен зустрічається відповідно до свого віку і статі; б) гнучкістю й ефективністю при зустрічі з новими і потенційно небезпечними умовами, а також здатністю додавати подіям бажаний для себе напрям. У цьому значенні адаптація означає уміння людини успішно користуватися умовами, що створилися, для здійснення своїх цілей, цінностей і прагнень. Таким чином, адаптивна поведінка характеризується успішним ухваленням рішень, проявом ініціативи і чітким визначенням власного майбутнього.

З критикою *гомеостатичної моделі адаптації* виступають прихильники *гуманістичної психології* А. Маслоу [Маслоу, 1999], Г. Олпорт [Олпорт, 1998], К. Роджерс [Роджерс, 2008], які і висувають положення про оптимальний рівень взаємодії особистості та середовища. Метою адаптації, згідно з даною теорією, є досягнення позитивного духовного здоров'я та відповідності цінностей особистості цінностям соціуму. При цьому процес адаптації не зводиться до забезпечення рівноваги організму і середовища, а вкладається у формулу: конфлікт – фрустрація – акт пристосування. В основі концепцій цього напрямку лежить поняття здорової, самоактуалізуючої особистості, яка прагне до максимальної реалізації своїх життєвих цілей та вродженого потенціалу.

В адаптаційному процесі психологи гуманістичного напрямку виділяють конструктивні і неконструктивні поведінкові реакції. За А. Маслоу [Маслоу, 1999], критеріями конструктивних реакцій є: їх детермінація вимогами

соціального середовища, спрямованість на вирішення певних проблем, однозначна мотивація і чітке усвідомлення мети, адекватність поведінки, наявність у прояві реакцій певних змін внутрішньоособистісного характеру та міжособистісної взаємодії. Неконструктивні реакції не усвідомлюються і спрямовуються лише на усунення неприємних переживань зі свідомості, не вирішуючи при цьому проблем. Таким чином, ці реакції виступають аналогом захисних реакцій (описані у психоаналітичному напрямку).

Ознаками неконструктивної реакції служать агресія, регресія, фіксація тощо. К. Роджерс [Роджерс, 2008] вважає їх проявами психопатологічних механізмів, А. Маслоу [Маслоу, 1999] припускає їх використання у певних умовах (наприклад, дефіциту часу чи інформації), коли вони відіграють роль дієвого механізму самопомоги. У таких випадках вони властиві всім здоровим людям.

Вищевикладені ідеї взаємодії психічної діяльності людини з навколишнім середовищем у процесі адаптації в тому чи іншому вигляді мають місце в багатьох інших дослідженнях цієї тематики.

Так, за визначенням В.І. Медведєва [Медведєв, 2003], адаптація розглядається як «системна реакція організму, що забезпечує можливість усіх видів соціальної діяльності і життєдіяльності». За іншим визначенням, адаптація – це «сукупність реакцій живої системи, що підтримують її функціональну стійкість при зміні умов навколишнього середовища» [Медведєв, 2003, с. 32]. На роль пластичності у пристосуванні внутрішніх змін до зовнішніх у процесі адаптації наголошує К.К. Платонов [Платонов, 1986]. За Р.М. Баєвським [Баєвський, 1979], процеси адаптації спрямовані на підтримку рівноваги не тільки між організмом і середовищем, а й усередині організму. Вони пов'язані як із самозбереженням функціонального рівня саморегульованої системи, так і з вибором функціональної стратегії досягнення мети. В.Ф. Березін [Березін, 2001] адаптацію визначає як процес встановлення оптимальної відповідності особистості і навколишнього середовища у ході здійснення властивої людині діяльності, який дозволяє індивідууму задовольняти актуальні потреби і реалізовувати пов'язані з ними важливі цілі (при збереженні психічного і фізичного здоров'я), забезпечуючи водночас відповідність психічної діяльності людини і її поведінки вимогам середовища. У цьому визначенні суттєвою стороною виступає соціальний аспект адаптаційного процесу.

У радянській психології соціальна адаптація зводилася до розуміння її як результату процесу соціальних, соціально-психологічних, морально-психологічних, економічних змін і демографічних стосунків між людьми і полягала у пристосуванні до соціального середовища.

Є.С. Маркарян, коментуючи суспільні адаптаційні процеси, вважає, що «людське суспільство є не просто адаптивною (на зразок біологічних), а й адаптивно-адаптуючою системою, оскільки людська діяльність має перетворювальну природу» [Маркарян, 1972, с. 43].

Адаптація має свої різновиди. Так, К.К. Платонов [Платонов, 1986] виділяє наступні взаємопов'язані види психічної адаптації (і відповідно дезадаптації) людини, що розглядаються як її компоненти: 1) фізіологічна адаптація, або властивість організму доцільно перебудовувати фізіологічні функції відповідно до вимог середовища (включаючи фізіологічний стрес та процеси дезадаптації); 2) власне психологічна (або психічна) адаптація, порушення якої пов'язані з напруженістю, психологічним стресом; 3) психосоціальна адаптація, або адаптація особистості до спілкування з оточуючими.

Аналогічні думки висловлюють А.П. Коцюбинський та Н.С. Шейніна [Коцюбинський, Шейніна, 1996, с. 233], з точки зору яких психічна адаптація складається з трьох блоків (біологічного, психологічного та соціального), що відповідає прийнятним уявленням про три рівні психічної регуляції – біологічного, індивідуально-особистісного й особистісно-середовищного. При цьому кожний з цих компонентів психічної адаптації має, у свою чергу, власну складну структуру.

У цілому, говорячи про структуру процесу психічної адаптації, її комплексний розгляд, з урахуванням взаємних зв'язків між емоціями і фізіологією, психологічною і соціальною адаптацією, вимагає поєднання психологічного і фізіологічного підходів. Як вказував С. Кімбал (С. Kimball) необхідний рух від психопатології і патофізіології до соціопсихопатофізіології, або психосоматичної медицини.

Згідно з моделлю адаптаційної психодинаміки С. Радо (S. Rado), психічна адаптація базується на триєрархічній інтегративній системі, що включає гедонічний (близький до нейровегетативного), емоційний і розумовий механізми зворотнього зв'язку.

Ю.А. Олександрівський [Александровский, 2000], виділяє п'ять функціонально-цілісних підсистем єдиної системи психічної адаптації

людини: підсистему соціально-психологічних контактів; пошуку, сприйняття і переробки інформації; забезпечення неспання і сну; емоційного реагування (емоційний фон); ендокринно-гуморальної регуляції.

У процесі психічної адаптації В.М. Воловик [Воловик, 1973, с. 392] відмічає наявність узгодження актуальних потреб індивіда з вимогами оточення і динамічними змінами умов життя.

Принциповою відмінністю функціональної діяльності системи психічної адаптації людини, на думку Ю.А. Олександрівського [Александровский, 2000], є робота механізмів свідомої саморегуляції, в основі яких лежить суб'єктивна індивідуально-особистісна оцінка природних і соціальних впливів на людину. Таким чином, адаптація людини виявляється у пристосувальних формах поведінки при змінах обстановки.

Отже, уявлення про психічну адаптацію людини представлено в науці як результат діяльності цілісної самокерованої системи, активність якої забезпечується не просто сукупністю окремих вище перерахованих компонентів-підсистем, а їх взаємопоєднанням та взаємодією, породжуючи нові інтегративні якості, не властиві ізольованим системоутворюючим компонентам окремо (системний ефект).

Соціальна адаптація – це процес активного пристосування індивіда до умов нового соціального середовища. В основі соціальної адаптації індивіда лежить психологічна адаптація людини [Медведев, 2003]. Соціально-психологічним змістом соціальної адаптації є зближення мети і ціннісних орієнтацій групи та індивіда, який входить до неї, засвоєння ним норм, традицій, групової культури, входження в рольову структуру групи.

Психосоціальна адаптація як процес і результат входження людини у нове соціокультурне середовище залежить від цілей і ціннісних орієнтацій індивіда, від можливостей їх досягнення у відповідному соціальному середовищі, від прийняття індивідом соціальної ролі [Налчаджян, 1988]. Успішність соціально-психологічної адаптації забезпечується не тільки пристосуванням індивіда до нових соціальних умов, а й реалізацією його потреб, інтересів і прагнень. У результаті соціально-психологічної адаптації формуються соціальні якості спілкування, поведінки та предметної діяльності, прийняті у суспільстві, завдяки яким особистість реалізує свої прагнення, потреби, інтереси і самовизначення.

Соціально-психологічну адаптованість можна охарактеризувати як стан взаємин особистості і групи, коли особа без тривалих зовнішніх і внутрішніх

конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє свої соціальні потреби, повною мірою йде назустріч тим рольовим очікуванням, які пред'являє до неї еталонна група, переживає стани самоствердження і вільного вираження своїх творчих здібностей [Налчаджян, 1988].

Таким чином, психологічна адаптація розглядається як комплексний феномен, який передбачає врахування як фізіологічних, так і психологічних та соціально-психологічних параметрів. Найважливішою характеристикою адаптації є її активно-приспосувальний характер.

Наукові дослідження проблеми адаптації особистості взагалі, і особистості хворого на епілепсію зокрема, є підґрунтям щодо виявлення психологічних механізмів, що визначають ефективність процесу соціальної адаптації хворих на епілепсію.

Д ж е р е л а:

Александровский Ю. А. Пограничные психические расстройства. – Москва : 2000.

Баевский Р. М. Прогнозирование состояний на грани нормы и патологии. – Москва : Медицина, 1979.

Березин В. Ф. Психическая адаптация и тревога. Психические состояния. – Санкт-Петербург : 2001.

Болдырев А. И. Семейное положение больных эпилепсией // Журн. неврологии и психиатрии им. С.С. Корсакова. – 1986. – Т. 86. – № 6.

Воловик В. М. К оценке эффективности дневных стационаров (В связи с задачей внебольничного лечения психически больных) // Журн. неврологии и психиатрии им. С.С. Корсакова. – 1973. – Вып. 9.

Гагошидзе Т. Эпилепсия и стигма // Вестник эпилептологии. – Киев : 2007 – № 1 (19-20).

Коцюбинский А. П., Шейнина Н. С. Уточнение основных понятий концепции адаптации психически больных // История Сабуровой дачи. Успехи психиатрии, неврологии, нейрохирургии и наркологии: Сборник научных работ Украинского НИИ клинической и экспериментальной неврологии и психиатрии и Харьковской городской клинической психиатрической больницы № 15 (Сабуровой дачи) / Под общ. ред. И.И. Кутько, П.Т. Петрюка. – Харьков : 1996. – Т. 3.

Маркарян Э. С. Вопросы системного исследования общества. – Москва : 1972.

Маслоу А. Мотивация и личность; пер.с англ. Татлыбаевой А.М. – Санкт-Петербург : Евразия, 1999.

Медведев В. И. Адаптация человека. – Санкт-Петербург : Институт мозга человека РАН, 2003.

Налчаджян А. А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии). – Ереван : 1988.

Олпорт Г. Личность в психологии. – Москва : КСП+; Санкт-Петербург : Ювента. При участии психологического центра «Ленато», СПб, 1998.

Платонов К. К. Структура и развитие личности. – Москва : Наука, 1986.

Роджерс К. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы. Пер.с англ. – 2-е изд. – Москва : Психотерапия, 2008.

Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы. – Москва : Педагогика – Пресс, 1993.

Фрейд З. Бессознательное. – Москва : 2006.

Фрейд З. Введение в психоанализ. – Санкт-Петербург : Азбука, Терра, 1997.

Хабитова А. О. Качество жизни больных парциальной эпилепсией взрослых : дис. ... кандидата мед. наук: 14.00.13. – Москва : 1998.

Харчук С. М., Щеглова Я. В., Рейнгардт О. Б. Социальные аспекты медицинской помощи больным эпилепсией в Украине // Украинский вестник психоневрологии. – 2002. , вып. 1 (30).

Eysenck H. J. Encyclopedia of Psychology / H.J. Eysenck, W. Arnold, R. Meili (EDS.), Herder&Herder. – New-York : 1972, vol. 1.

Hartmann H. Ego psychology and the problem of adaptation. – New-York : 1958.

Philips L. Human adaptation and his failures. – New-York&London : Academic Press, 1968.

A. Zinchenko. Psychological characteristic of adaptation in the context of different research approaches.

In this article considered the problem of adaptation in terms of different psychological concepts. Concept of adaptation revealed on different levels: biological, social, individual. Determinate reasons of formation adaptive behavior and factors, which influence on its effectiveness. Attention is paid on the question of social adaptation, because its suffer most under epileptic process. Adaptation is considered as state of harmony, optimal interaction between person and environment and disbalance in this system leads to the appearance non constructive behavior reactions.

Keywords: *adaptation, social adaptation of personality, conception of adaptation: psychoanalytical, neobehavioristic, interactional, humanistic, homeostatic model of adaptation.*